

© JEAN KOENE 1994

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, gekopieerd of overgenomen,
zonder de schriftelijke toestemming van de schrijver.

De somberste naturalist

Gustaaf Vermeersch (1877-1924)

DE SOMBERSTE NATURALIST

Weinig Vlaamse schrijvers zullen met hun boeken zoveel tegenstrijdige gevoelens hebben oproepen, in België en in Nederland, als de schrijvende treinwachter Gustaaf Vermeersch (1877-1924). Zijn eerste roman, *De Last* (1904), wekte bewondering door de psychologische diepgang en de meeslepende schrijftrant, maar tegelijkertijd afschuw door de sombere, vreugdeloze kijk op het leven die eruit sprak. Lode Baekelmans, die Vermeersch erg waardeerde en in 1925 een herdenkingsartikel aan hem wijdde, sprak van 'een donkere roman'. August Vermeylen, die na het verschijnen van de *De Last* een recensie erover schreef in het tijdschrift *Vlaanderen*, drukte zijn gevoelens sterker uit. Hij noemde Vermeersch' roman 'een afschuwelijk boek', maar ook – en dat is het verrassende – 'een sterk boek, een uitstekend boek'. In zijn studie *De Vlaamsche Letteren van Gezelle tot heden*, die Vermeylen jaren later schreef, schonk hij nog eens uitvoerig aandacht aan *De Last*. Blijkbaar was hij ook toen nog onder de indruk van dat werk, dat hem bleef achtervolgen als 'een lelijke droom die zich in uw binnenst heeft vastgehaakt, met zijn nagels'.

ONBEREIKBAAR BOEK

De Last, een roman in twee delen, werd in 1904 uitgegeven door de Nederlandse uitgeverij C.A.J. van Dishoeck in Bussum. Voorzover ik weet is er nooit een tweede druk op gevolgd, zodat het boek nu praktisch onbereikbaar is geworden. In het letterkundig museum van Antwerpen zag ik een ingenaaid exemplaar van het werk, sober en met een kleurloze papieren kaft. Zelf bezit ik een fraai gebonden editie ervan, die helaas niet volledig is. Een toevalstreffer bezorgde mij het tweede deel van de roman; het eerste deel heb ik nog niet weten te bemachtigen. Wat ik in deze beschouwing over het boek vertel, is gebaseerd op de lezing van het tweede deel. Voor het geven van een totaalindruk laat ik eerst Vermeylen nog eens aan het woord. In zijn boek over de literatuur in Vlaanderen schrijft hij over *De Last*:

Er behoorde meer dan gewone schrijversmoed toe, om het onderwerp van De Last aan te durven: een Vlaams provincie-stadje, muf-slaperig, met zijn triestige lucht die beklemmt, en daarin 'de held', een stumperig kantoorklerkje met beneveld brein, eeuwig-minderjarige, met een ziekelijke schuchterheid die hem als 't ware buiten de samenleving stelt, zonder geloof en zonder wil, maar met een verholten tederheid die hij niet uitstorten kan, een geheime zucht naar iets dat hem uit zijn vunzige zielsarmoede zou heffen,

een duisteren en koppigen drang die, in dien schuwen zwijger, altijd onbevredigd blijft en dan noodzakelijk, zoals dat meer het geval is bij die primitieven, uitgroeit tot een woest instinct dat al de andere overschreeuwt, een soort van beestelijke, gekke, verterende belustheid op de vrouw. Dat is 'de last', waar die arme bloed, die bezetene, jammerlijk onder wegzinkt.

'DE LAST' (DEEL II)

Aan het begin van het tweede deel is de hoofdfiguur Jan precies één dag getrouwd met Romme, een meisje uit een armoedige buurt dat een kind verwacht. Jan heeft zich aan dit huwelijk onderworpen, omdat hij zich in zijn hoofd heeft gezet, of zich heeft laten aanpraten, dat hij dat kind verwekt heeft. Zijn ouders waren aanvankelijk niet erg ingenomen met dat huwelijk, maar achtten het uiteindelijk, gezien de omstandigheden, onvermijdelijk: Jan 'was in zonden gevallen en moest er de gevolgen van dragen'.

Nu hij getrouwd is, woont Jan bij zijn schoonouders in, bij wie hij zich absoluut niet thuis voelt. Hij ondergaat in hun midden een proces van vervreemding, waardoor hij helemaal wordt teruggevoerd op zichzelf. De nieuwe omgeving wekt zijn weerzin: het vervallen huis, de vervuilde straat met haar ruige bewoners. Hij vindt alles smerig en heeft het gevoel dat de mensen hier niet weten wat fris water is en zich nooit wassen.

Dit was nu hier zijn gevang, omsloten door die vochtige muren, nattig, vuil en met salpeter begroeid. Alle vuilheid lag hier tegeneen! 't waren àl vuile hopen, ze pofden uit hun walgelijke adem, vervulden heel de plaats, vermengden zich met de stank van de straat. 't Was alles kleverig en vet, smerige overschotten lagen te bederven in hoeken en kanten en leelijke wormen krinkelden over de groene steenen met dwergmos begroeid. Uit dat hol zou hij dagelijks te voorschijn komen, meedragen in zijn kleeren, de verpestende stank, zijn schoenen bevullen in de slijkerige goot. En rondom zouden de morsige wijven in hun deurgat staand hem nazien en beloeren...

Van zijn huisgenoten staat de schoonmoeder hem het meest tegen. Ze is onhygiënisch, ze is dik en barst uit haar kleren, laat onder het eten kwijl uit haar mond lopen en speelt over iedereen de baas. Om haar man Anselmus geeft ze niets, hij heeft er alleen maar voor te zorgen dat er wat geld binnenkomt. Dochter Romme kruipt voor haar moeder. Jan wil eigenlijk met niemand van hen iets te maken hebben. Hij zit er maar wat bij, zwijgt en verveelt zich stierlijk. Het leven heeft voor hem alle aantrekkelijkheid en iedere zin verloren.

Alles scheen donker en geen klaarte zijpelde nog door, hij waande zich in een gevang, verstoken van vrije beweging, van lucht en leven, en wenschte zich dood.

Ook zijn vrouw Romme mist voor Jan, nu ze in deze omgeving verkeren, alle aantrekkingskracht. Hij ziet nu haar schraal lijf en haar spillebenen, die hooguit zijn medelijden kunnen wekken. Als hij een moment naar haar verlangt, komt dat zuiver voort uit een instinctmatige drang naar haar vrouw-

zijn. Hij krijgt echter steeds sterker het gevoel, dat zij macht over hem probeert uit te oefenen, dat zij met hem speelt. Zij weet heel goed dat zij 'het voorwerp van zijn passie' is, maar frustreert hem in zijn hevigste verlangens door zich tegenover hem altijd bedaard, koel en 'zonder lusten' te tonen. Ook als zij met zijn tweeën zijn op hun slaapkamer.

Hoewel ze nevens hem stond en ze alleen waren, was ze even ongenaakbaar, omgeven als ze was door haar pantser van korzelijkheid en gemelijkheid die haar gezicht lei in een altijd wrevelige plooi waarvoor hij weglopen zou.

Doch zijn spanning werd steeds sterker en de ophooping van zijn teederheid ondragelijker. Ze barst uit ondanks hem, ging over in smachtend verlangen. Hij deed een stap naar haar toe met zijn armen open, greep haar vast en duwde haar tegen de weeg met forsche kracht, terwijl hij zijn lippen geweldig op haar mond drukte in overbedwelmig; hij drukte zijn tanden in haar vleesch.

Maar plots begon ze luid te huilen en hij, verschrikt en verdwaasd, liet haar haastig los. Hij bleef als een veroordeelde nevens 't bed staan en hoorde in de gang voorzichtige voeten schuiven.

Jan vraagt zich af waarom hij eigenlijk getrouwd is. Zijn vrouw boezemt hem afkeer in, zijn schoonmoeder, 'dat oud wijf', wekt bij hem slechts gevoelens van haat en een hevige drang om zich te wreken. Om zijn geest wat verlichting te geven, verlaat hij nu vaker het gore en saaie huis, om elders de wereld te bekijken waar hij zich buitengesloten voelt. Hij wandelt dan naar het park en gaat daar op een bank zitten om te kijken naar andere vrouwen, die wel aantrekkelijk zijn.

Daar wandelden de mooie gedaanten uit zijn droomen in eeuwige jeugd en eendere bevalligheid in bonte woeling, zonden 't frisch giechelen van hun lach tusschen de boomen en de helderheid van hun jeugdige stemmen. Hij zette zich op een bank aan de ingang van 't park en volgde hun beweging met smachtende blikken, geheel in beschouwing verloren.

Daar kwamen er, ze kwamen van tusschen 't groen van de struiken, waar hun wezen op afteekende lijk een liefelijke bloem vol mat-teere frischheid; de melkwitheid van hun vel blankte op die lichte achtergrond en rozen ontloken op hun wangen. Van hier uit vermengde zich het zwart van hun wenkbrauwen en oogwimpers tot één mooie, fluweelen plek waar midden-in diamanten lagen te glinsteren. (...)

Ze lachten, mieden mollige gebaren vol kwijnende loomheid, hun volle borst bewoog zich traag, neeg zacht over de dunne leen alsof ze gingen breken. Ze vormden, met hun slank lijf, afgeronde figuren, wiegelden op hun heupen.

Lang kan Jan er niet van genieten, want ook bij deze beelden krijgt hij het gevoel bedrogen te worden. Die vrouwen die zo spontaan lijken te bewegen, zijn zich 'van hun macht bewust' en daarom is het voor Jan slechts schone schijn. Vrouwen, denkt hij, zijn niet oprecht in hun gevoelens ten opzichte van mannen. Ze kennen geen echte hartstochtelijke genegenheid voor hen, ze wenden lustgevoelens voor om mannen te strikken en hun eigen toekomst veilig te stellen. Hun gedrag berust op 'berekening' en is een 'uiting van de strijd om het bestaan'.

Even lijkt het leven van Jan draaglijker te worden. Hij is met zijn vrouw apart gaan wonen, om bevrijd te zijn van de bazige schoonmoeder. Het kind wordt geboren, zes maanden nadat Jan en Romme elkaar hebben leren kennen. Iedereen doorziet de situatie, maar bij Jan gaat nog steeds geen lichtje branden. Hij is blij met het kind, een dochttertje, en voelt zich erdoor meer met zijn gezin verbonden. Maar dan daagt de schoonmoeder weer op. Iedere dag komt zij bij het jonge gezin over de vloer en legt nog meer beslag op haar dochter dan voorheen. Jan is ten einde raad en zoekt zijn vertier buitenshuis, in de herbergen.

In de drankgelegenheden, die hij veelvuldig bezoekt, vangt hij verhalen op die zijn animo voor het huwelijksleven niet doen toenemen. Drinkebroers raden hem aan, zijn vrouw te dwingen tot een ander gedrag, haar af te ranselen of haar te verlaten. Het meest ontluisterend is het verhaal dat hij te horen krijgt van een oudere man, die een oplossing voor het huwelijksprobleem heeft gevonden. De man voelt aan dat Jan uit het leven wil stappen en denkt hem met het relaas van zijn eigen ervaring een hart onder de riem te steken.

Mijn jongen, ik ben vijf-en-zestig jaar en ben van mijn twintigste getrouwd, ik moest, om eerlijk te zijn. Ik was een tjolaar lijk gij, en eens op een avond zat zijnde, ge begrijpt... de wijven maken van iedere gelegenheid gebruik en wij ook. Nu 'k trouwde en de tweede dag was er al ruzie. Dan ben ik naar de herberg gegaan en 'k zit er nog. Binst de dag ga ik werken en als ik gedaan heb, zoek ik wat vermaak waar er is. Ik ga soms eens naar huis om te eten en geeffen wat geld, 'k had er nog genoeg over om mijn wijf zes kinderen te laten koopen. Als ik mijn kop binnensteek begint ze te schelden, doch, ik lach er wat mee! Binst ze raast en tiert, eet ik mijn bekomste en daarna ga ik heen. Heel mijn leven is zoo geweest, 't is lang niewaar? en ik ben nog niet dood, ik heb nooit aan zelfmoord gedacht, 'k heb me nooit kwaad bloed gemaakt, 'k zocht het vermaak waar het was. Van hartvreten ben ik niet gestorven en zij ook niet, z'is er van vet geworden, sommige vrouwen hebben dat noodig anders stikken ze! Nu zeggen de mensen van mij de oude dronkelap, en ik ben de oude dronkelap! maar 't gene ik genoten heb zal niemand mij ontnemen.

Dit dronkemansverhaal bevrijdt Jan niet van zijn eenzaamheid en sticht alleen maar meer verwarring in zijn geest, die toch al erg ordeloos geworden is. Het enige gevolg ervan is, dat Jan meer gebukt gaat onder 'de last' die al jaren op hem drukt:

Een zwaar gewicht drukte hem terneer. 't Lag daar reeds sedert een tijd die niet te bepalen was en drukte steeds zwaarder en zwaarder: 't was de macht van de vrouwen.

Jan zijn leven is uitzichtloos geworden. Na een hevige ruzie met zijn vrouw en zijn schoonmoeder wordt zijn laatste verbindingsdraad met het leven doorgesnipt. Thekla, een oude vrouw die zich zo nu en dan over het kind van Romme ontfermt, als dat te schromelijk verwaarloosd wordt, brengt Jan aan het verstand dat het kind niet van hem is, maar van Stant, een soldaat die Romme nogal eens komt opzoeken. Jan zet dan zijn voornemen door en ontnemt zich het leven door in het water te springen.

DE KRACHT VAN VERMEERSCH

De Last is een in- en intriest verhaal, dat de lezer in de ban houdt tot de laatste bladzijde. Het werkt zo sterk in op het gemoedsleven, dat de zelfdoding van Jan bijna als een bevrijdende oplossing wordt ervaren. Het is inderdaad ‘een afschuwelijk boek’, maar ook een boek met een ondefinieerbare kracht. Vermeylen blijkt het ook zo ervaren te hebben, want hij schrijft daarover in zijn boek over literatuurgeschiedenis:

In dat verhaal van gewond en verkankerend leven, dat gestadig koud-droeve relaas van ontarding, onverbiddelijk grijs, zonder hoogten of laagten, vierhonderd bladzijden lang, niets dat er op berekend is om u aan te trekken (...) En toch leest ge door. Het is de kracht van Vermeersch, dat hij nergens getracht heeft, u door iets anders te boeien dan door de ware effene voorstelling van een onverbloemde werkelijkheid.

ZELFPROJECTIE?

Na *De last* heeft Gustaaf Vermeersch nog een paar andere romans geschreven: *Mannenwetten* (1906) en *Het rollende leven*. Ook die boeken van hem zijn onvindbaar geworden, maar dat is misschien minder betreurenswaardig. Vermeylen, die ze destijds zelf heeft kunnen lezen, was er niet zo erg over te spreken, omdat ‘het gebrek aan lijn en concentratie, de groezelige eentonigheid’ daarin toch wel erg hinderlijk geworden waren. Ook Louis Paul Boon, die in 1960 een sympathiek boekje over Vermeersch schreef, sloeg de latere romans niet hoog aan. Volgens Boon miste Gustaaf Vermeersch het vermogen om ‘een buiten hem staand figuur’ uit te beelden. Wat Buysse zo voortreffelijk deed in *De biezenstekker* en in *Het recht van den sterkste*, ‘een aantal uiteenlopende personages in zijn romans oproepen’, daarbij te werk gaande als een fotograaf, als een impressionistisch schilder, kon Vermeersch absoluut niet. Vermeersch, schrijft Louis Paul Boon, ‘kende de anderen niet, hij kende alleen zich zelf. *De Last* werd zijn meest geslaagde roman, omdat hij daarin een personage beschreef dat gelijkenis vertoonde met hemzelf. Met die constatering sloot Boon aan bij wat anderen al eerder hadden opgemerkt. In 1925 wees Lode Baekelmans erop, dat de verhaalstof uit *De Last* weliswaar afkomstig was van ‘een man die den schrijver dagelijks over zijn ellende onderhield’, maar dat de schrijver zich wel erg vertrouwd toonde met de ‘held’ uit zijn roman en ‘de donkere poelen van die eenzame ziel’ opvallend goed kon begrijpen. ‘Was hij zelf anders?’ vroeg Lode Baekelmans zich daarom af: ‘Was hij niet verwant aan dien zwaarmoedigen zwakke?’

KORTE VERHALEN

Meer succes dan met zijn latere romans had Gustaaf Vermeersch met zijn korte verhalen, die hij publiceerde in diverse Belgische en Nederlandse tijdschriften: *Vlaanderen*, *De Nieuwe Gids*, *De Vonk*, *De Week*, *De Wijngaard*, *Ons Toneel*, *De vrije Tribune* en *Den Gulden Winckel*. Het verhaal dat de meeste bekendheid kreeg en vaker in bloemlezingen werd opgenomen, was ‘Klosjes, klosjes’, waarin de lotgevallen worden verteld van de kantklosster Nathalie Blaes. Weduwe geworden van Ambrosius Leuterick, moet zij haar vertrouwde woning en haar geliefde poes verlaten en in een tehuis voor bejaarden gaan

wonen. Het leed wordt haar echter bespaard, doordat ze in de nacht voor haar vertrek sterft, vredig, en trouw bewaakt door haar poes. Andere verhalen, zoals ‘Geknakt’ (1905) en ‘Miel’ (1913), waarin de sfeer van ‘De Last’ nog eens lijkt weer te keren, zijn harder en triester en daardoor wellicht typerender voor Vermeersch.

GUSTAAF VERMEERSCH (1877-1924)

Het verhaal van zijn jeugd heeft Gustaaf Vermeersch zelf geschreven en gepubliceerd in het Maandschrift voor Boekenvrienden DEN GULDEN WINCKEL van 1907, onder het opschrift: ‘Iets over mijn leven’. Het is, zoals Lode Baekelmans het eens kenschetste, een ‘schrijnend verhaal van armoe’.

Gustaaf Vermeersch werd in 1877 geboren in Veurne. Al vroeg verloor hij zijn vader en, alleen achtergebleven met zijn moeder, die besmet was met de pokken, leidde hij jarenlang een geïsoleerd bestaan. Toen zijn moeder eindelijk genezen was en werk vond als dienstster op een boerderij, bracht Gustaaf zijn dagen in totale eenzaamheid door, zwervend door de velden en de weilanden van het vlakke land bij Veurne. Met kinderen van zijn leeftijd had hij geen contact, ook niet in de jaren dat hij op de lagere school zat. Hoe dat kwam kon hij achteraf niet verklaren, maar de eenzaamheid van zijn kinderjaren, hield hem wel bezig. ‘Het kon niet anders – aldus Vermeersch zelf – of mijn verhouding tot de mij omringende wereld moest al vroeg mijn aandacht gaande maken. Ik was immers anders dan de lieden of jongens uit mijn omgeving en ik voelde me steeds een vreemdeling – waarom, wist ik niet.’

Toen hij twaalf jaar was, werd hij tewerkgesteld als telegrambesteller, temidden van volwassenen die alleen maar Frans spraken. In zijn vrije tijd zat hij altijd te ‘blokken’, omdat hij per se Frans wilde leren, en een beetje Engels en Duits. Hij was leergierig en vergaarde door zelfstudie een brok kennis die hij zelf omschreef als ‘een buitengewoon mengsel van allerlei’.

Wat ouder geworden moest hij een beroep voor de toekomst kiezen: ‘agrée, treinwachter of klerk’. Hij koos voor treinwachter (conducteur), omdat hij dacht daardoor veel vrije tijd te krijgen voor studie, en begon zich energie op de functiebeoordeling (‘het examen’) voor te bereiden. En met succes!

Moeder Vermeersch zat altijd te lezen en haar zoon volgde dat voorbeeld na. Ook hij ondervond het aantrekkelijke van lectuur. Dat er ook nog zoiets bestond als letterkunde, ontdekte de jeugdige Gustaaf, doordat hij geregeld las in het tijdschrift *De Allemansvriend*, dat in Brussel werd uitgegeven. Leesboeken kon hij betrekken uit de plaatselijke bibliotheek in Veurne. Daar hadden ze veel boeken van Conscience en andere schrijvers ‘uit het romantieke tijdvak’. Moderne boeken vond hij daar niet, want die werden in Veurne beschouwd als ‘ketterij’.

Eigentijdse letterkunde leerde Vermeersch pas kennen, nadat hij zich had geabonneerd op de Duimpjesuitgaven. Dat waren goedkope boeken van modernere schrijvers, die op de markt werden gebracht door uitgever Victor Delille ((1863-1939) in Maldegem. Het inschrijven op de Duimpjesreeks had onvoorziene gevolgen. Delille, die verrast was door het feit dat een treinwachter zich interesseerde voor letterkunde, nodigde Vermeersch uit voor een persoonlijk gesprek. Vermeersch ging in op die uitnodiging en maakte van de gelegenheid gebruik, om eigen schrijfsels aan de uitgever voor te leggen. Die liet er geen spat van heel, maar gaf hem blijkbaar wel nuttige aanwijzingen. Korte tijd

later ontving hij van Vermeersch een verhaal, dat hij aanzienlijk beter vond en een plaats waardig achtte in zijn tijdschrift 't *Getrouwe Maldegem*.

Grote invloed op Vermeersch hadden de boeken van Stijn Streuvels, die in de Duimpjesserie verschenen: *Lenteleven* (1899) en vooral *De Oogst* (1901). Die boeken maakten een diepe indruk op hem en spoorden hem aan tot grote letterkundige activiteit. In 1903 kon Vermeylen Vermeersch' verhaal 'Klosjes, klosjes' opnemen in het blad *Vlaanderen* en een jaar later verscheen de eerste, en meteen ook de beste, roman van Vermeersch: *De Last*.

In 1905 werd Gustaaf Vermeersch bevorderd tot hoofd-treinwachter op de spoorlijn Charleroi-Aarlen. Door deze benoeming zag hij zich genoodzaakt Vlaanderen te verlaten en zich te vestigen in Wallonië. Hij ging wonen in Monceau-sur-Sambre. Daar kreeg hij een druk leven. Hij ging door met schrijven, maar besteedde ook een groot deel van zijn vrije tijd aan vakbondswerk. Ten behoeve van de Vlamingen die in het Walenland verbleven, richtte hij de Vlaamsche Bond op, een afdeling van het Algemeen Nederlandsch Verbond, met ziekenfonds en bibliotheek.

Vermeersch vergde te veel van zijn krachten. In 1906 werd hij ziek. Hij had veel last van hoofdpijn en was zwaar overspannen, wat hij zelf toeschreef aan zijn 'gestadige nachtdienst'. Hoofdoorzaak was waarschijnlijk zijn overmatige activiteit en zijn chronisch gebrek aan bedrust. Daar kwam nog bij dat het conducteurswerk voor hem slopend en gevaarlijk was, doordat hij leed aan vallende ziekte. Symptomatisch voor de geestelijke nood waarin hij verkeerde, is misschien wel het feit dat hij en zijn vrouw zich met hartstocht overgaven aan het spiritisme, de rage van het fin de siècle.

Hij verhuisde naar Ingelmunster in West-Vlaanderen en daarna naar Brussel, waar hij een baan kreeg in de bibliotheek van het Ministerie van Spoorwegen. Hij kreeg die betrekking op voorspraak van enkele literatoren.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) ontplooidde Gustaaf Vermeersch politieke activiteit. Hij sloot zich aan bij de partij Jong-Vlamingen uit Gent. In 1915 werd hij redacteur van hun partijblad *De Vlaamsche Post*. Daarin publiceerde hij felle artikelen en de feuilletonroman: *Een ras herleeft*. Zo raakte Vermeersch verzeild in het milieu van de 'Activisten', die de Vlaamse zaak meenden te kunnen behartigen met behulp van de bezetter. Na de oorlog kwam hem dat duur te staan. Zijn bijdragen aan *De Vlaamsche Post* had hij altijd met zijn eigen naam ondertekend, zodat de na-oorlogse zuiveraars hem heel goed kenden. Wat Vermeersch vooral zwaar werd aangerekend, was de uitgave van zijn boekje *Een oproep tot de Vlamingen*, waarin hij zijn opvattingen verkondigde over 'het vraagstuk der staatkundige mogelijkheden van Vlaanderen'.

Het jaar 1918 luidde voor Vermeersch een moeilijke en tragische levensperiode in. In 1917 was zijn vrouw, Elodie Coart, overleden, zodat hij overal alleen voor stond. Om aan juridische vervolging te ontkomen, vluchtte hij naar Nederland (Utrecht), maar kreeg daar al gauw heimwee naar Vlaanderen. Hij keerde terug naar zijn geliefde vaderland en begaf zich vrijwillig in gevangenschap. Het bleek allemaal nogal mee te vallen, want na een voorarrest werd hij vrijgesproken. Zijn baan bij de overheid was hij echter kwijt. Hij werd medewerker van het 'Agence de renseignement' in Brussel, waar hij tot taak kreeg, inlichtingen te verzamelen over personen, – 'een soort detektief spelen' noemde hij het zelf.

Lang hield hij het in zijn nieuwe levensstaat niet uit. Weer was het ziekte die hem uitschakelde.

Hij was ‘zenuwziek’ en leed aan een hartkwaal. Bij vrienden, het gezin van de lerares Louise Pelicaen, vond hij onderdak en verzorging. Hij leefde weer even op, begon zelfs aan een nieuwe roman, *Aan de zelfkant*, maar had die nog niet voltooid, toen hij in 1924 overleed.

‘SOMBERSTE NATURALIST’

Vrij algemeen zijn de kenners van zijn werk van mening dat Vermeersch maar één echt goed boek heeft geschreven. Niet alleen Vermeylen en Boon oordeelden er zo over, ook de Vlaamse critici André de Ridder (1888-1961) en Arthur Cornette (1880-1945) waren van mening dat Vermeersch slechts ‘un livre dans le ventre’ had gehad en na *De Last* eigenlijk was ‘uitgeschreven’. Maar dat *De Last* een goed boek was, daarover waren zij het allemaal eens.

Gustaaf Vermeersch was een naturalist – volgens Vermeylen de ‘somberste naturalist’ uit de Vlaamse letteren – en daardoor niet populair in zijn land. Louis Paul Boon vond dat niet verbazingwekkend, want – schreef hij – het naturalisme is een ‘periode in onze Vlaamse literatuur, waar men vlog het hoofd van wegwendt als bij het opmerken van een zweer’. Een ernstige vergissing, vond Boon, omdat het naturalisme juist ‘een hoogvlakte onzer literatuur’ vormde. Volgens Boon had Vermeersch die hoogvlakte bereikt, niet willens en wetens, maar onbewust en instinctmatig, want – zo schrijft Boon – ‘hij moet zelf niet helemaal ingezien hebben wat zijn sterkte was’. Vandaar dat zijn latere romans, *Mannenwetten* (1906) en *Het rollende leven* (1910), veel zwakker uitvielen. Maar *De Last* was een grote roman, die naar het oordeel van Louis Paul Boon gerust vergeleken mocht worden met *Hard labeur* van Reimond Stijns: ‘Beide werken blijven het mooiste, het gaafste, dat de naturalistische periode in onze literatuur heeft voortgebracht’.

Tijdens zijn leven ondervond Vermeersch weinig waardering. Men vond zijn werk zwaarmoedig en langdradig, veroordeelde zijn houding tijdens de oorlog en vond het achteraf maar het beste hem dood te zwijgen. De grote criticus Vermeylen deed dat niet, want hij zag zijn verdiensten. Lode Baekelmans was met Vermeersch bevriend en onderhield een vertrouwelijke correspondentie met hem. In het herdenkingsartikel, dat Baekelmans in 1925 schreef, gaf hij op een hartelijke manier uitdrukking aan zijn gevoelens van vriendschap en medeleven. De herinnering aan Gustaaf Vermeersch vervulde hem met ‘warme genegenheid’, want – zo drukte hij het uit – Vermeersch ‘was zoo eenzaam en zoo trouw. Hij heeft zoo oprecht het beste van zijn leven gegeven aan de Vlaamsche letteren en aan den Vlaamschen strijd. Diende hij de zaak verkeerd volgens sommigen, hij was maar een arme jongen met een nobel hart die al gaf wat hij te geven had’.